

ԿՐՈՆԱԳՆՏՄԱԿԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՁԻ

ՀԱՅԵՐԷՆ ՀԻՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Սերգորդ Բարգմանութիւնը. — Ժամանակը. — Աստուածաշունչի երկրորդ Թարգմանութեան, կամ, առաջին Թարգմանութեան ընդհանուր եւ մանրամասն վերաքննութեան եւ սրբազրութեան ձեռնարկուեցաւ Բիւզանդիոն զրկուած աշակերտներու վերադարձէն յետոյ, որ տեղի ունեցաւ 433-ին: Աւրեմ Նոյն կամ յաջորդ տարին սկսաւ Ս. Գրոց երկրորդ Թարգմանութիւնը եւ տեւեց մի քանի տարի, հաւանաբար մինչև Ս. Սահակ Հայրապետի մահը, 438: Եւ Ա. Դուրեան Աստուածաշունչի ամբողջական Թարգմանութիւնը 435 թվականէն վերջ գլխաւորուածս կը նկատէ(1): Կ'արժէ որ դիտուիք այստեղ թէ առաջին եւ երկրորդ Թարգմանութեանց միջեւ քառօրդ դարու միջոց մը սահած է: Այդ տարիներու ընթացքին հայ գրիչ մեծ մշակները ոգի ի բոլին աշխատեցան ու տքնեցան նորանոր Թարգմանութիւններով հոխացնելու նորակազմ հայ մատենադարանը: Գրական այս գործունէութեան միջոցին Հայ լեզուէն հետզհետէ ստացաւ այն ոսկեղէն նկարագիրը, որով կը ներկայանայ առ միզի Աստուածաշունչի մէջ: Քսենոկրիտը եւ աւելի տարիներու գրական մշակումով հասունեցած առողջ հայերէնն է որ կը շողայ մեր լեզուի մեծագոյն վարպետներուն Ասահակի, Մաշտոցի, եւ Եղիշիկի ոսկի գրիչներուն ներքեւ:

Բովանդակութիւնը. — Մեր ընկալեալ ընդգրկն պարունակած գրքերուն մեծագոյն մասը Թարգմանուեցան այս Ժամանակ: Կան մէկ քանի բացառութիւններ միայն, զոր օրինակ Սիրաք, Յայնութիւն Յովհաննու: Մեր այժմու սովորական բնագրին մէջ տպագրուած Յայնութեան գիրքը Ս. Ներսէս Համբարձումի Թարգմանութիւնն է, կատարուած ԺԲ. դարուն: Ոսկեդարեան է

միւս հնագոյն Թարգմանութիւնն ալ, պահուած երկու Ձեռագիրներու մէջ, որոնց մին կը գտնուի Ս. Յակոբեանց Մատենադարանը, թիւ 326, գրուած 1199-1202 թուականներուն, իսկ միւսը Բերքիի Արքեպիսկոպոսի Մատենադարանը, թիւ 805, գրուած ԺՁ. դարուն(2): Հնագոյն այս Թարգմանութիւնը, հանդերձ ընդարձակ ուսումնասիրութեամբ, հրատարակեց Ֆ. Մուրաս(3), նախատիպ օրինակ տանելով Նրուսաղէմեան Ձեռագիրը: Հրատարակչին տեսութեամբ ճշդհանուր նկարագիր լեզուի եւ ոճոյ նուազիւս Թարգմանութեանս յայտ առնէ ամենայն ստուգութեամբ՝ թէ չէ՝ սա գործ Առաջին Թարգմանաց մերոց, ուստի չէ՛ մարթ գասել զսոյն ի մի կարգ ընդ այլ զիրս Հայերէն Աստուածաշունչ Մատենի, կամ կշռել եւ հաւատարիկ գրական երկոց Ոսկեդարու Հայերէն լեզուի. ընդ այս չիք ինչ արարկոյս (էջ 664-665):

Եւ Ա. Դուրեանի(4) տեսութեամբ Յայնութեան Գիրքին Թարգմանութիւնը մեր մէջ հազիւ Թ-Ժ դարերուն կատարուած է, եւ ընդունելութիւնն ալ տեղի ունեցած է ԺԲ. դարուն, Համբարձումի օրով:

Սիրաքայ Գիրքը երկու Թարգմանուած է հայերէնի, որոնց երեքն ալ տպագրուած են: Այս Թարգմանութիւններուն լաւագոյնը որ ըստ Ե. Ա. Դուրեանի մ. Գրու վերջին գտնորդին կատարուած կը թուի(5), կը ճշտուի վենետիկեան 1860-ի Աստուածաշունչին մէջ, սակայն մասամբ թրքի է այն, վառնդ բացի Ը., ԼԶ. եւ ԼԷ. գլուխներէն: Կը պակսին նաեւ ԽԲ-ՄԱ գլուխները: Պակասող այդ գլուխներէն մի քանին, ԽԲ. 25-ՈԶ. 6, գտնուեցան Ա. Յակոբեանց Ձեռագիր Աստուածաշունչներէն մէկուն մէջ, գրուած 1615-ին, եւ

(1) Սարգիս Վրդ. Մալեան, որ Նրուսաղէմի 15 Ձեռագիր Աստուածաշունչները բաղդատած է տպագրութեան հետ, դիտած է որ ասոնցմէ երկուքը տպագրուած են կը տարբերին. «Հնգետա»-սն Աստուածաշունչից երեքստանքն համամայնք էին միմեանց ի դիմ Յայնութեան, եւ վկայեցին որով նշանադրեալ Աստուածաշունչից՝ միմեանց համամասքը (Տաշեան, Յուլիսկի Հայ Ձեռագրաց, էջ 632):

(2) Յայնութեան Յովհաննու Հին Հայ բարգմանութիւն, յրուսաղէմ. 1905-1911:

(3) «Նկատագրութիւններ եզրիկի Աստուածաշունչի վկայութիւններու մասին», Միսն, 1929, էջ 252:

(4) «Հնագոյն գլուխներ Սիրաքայ Գիրքին մի բարգմանութիւն», Միսն, 1927, էջ 246:

հրատարակուեցան Ե. Ա. Դուբնանի կողմէ։ Աստուածաշունչի հնագոյն ապագրուած թիւներէն Ոսկանեանը կը պարունակէ իր թարգմանածը, 1666-ին, իսկ Զոհրապեանին ապա՝ Սիրաքը Կոնիքի(6) կը համարի «թերեւս Ը. դարու» թարգմանութիւն։

Կ'արժէ դիտել նաեւ որ Սիրաքայ գիրքը չունի նախագրութիւն և գլխակարգութիւն, որ անկասկած նշան մըն է գիրքին ուշ թարգմանուած ըլլալուն։ Մեր Կանոնէն ալ զուրա մնացած կ'երևի ան։ Սինն կաթողիկոսի օրով Ը. դարուն Պարտաւի մէջ գրուած Ժողովին գրած ԶԳ կանոններուն վրայ աւելցուած յօդուածը, որ կը վերաբերի Ս. Գրոց Կանոնին, Հին Կտակարանի գրքերը թուելէ յետոյ կ'աւելցնէ։ «Սէ աբաքուստ պատգամաւորենցի յուսուցանել զձեր մանկունս զուսումն բազմամասն՝ Սիրաքայ իմաստութիւն(7)»։

Թարգմանիչները. — Երկրորդ թարգմանութեան մասին Կորիւն կը գրէ. «Իսկ Երանելուն Սահակայ զեկեղեցական գրոց զուսմարութիւնն կանխաւ յունական բարբառոյն ի Հայերէն դարձեցեալ և բազում ևս զհայրապետաց սրբոց զճշմարիտ զիմաստութիւնն՝ դարձեալ յետ ախորիկ առեալ հանդերձ Եղնակաւ՝ զյառաջագոյն զյանկարծազգիւս զփութանակի զթարգմանութիւնն ճատատէր ճշմարիտ օրինակօք բերելովք, եւ շատ եւս մեկնութիւնս գրոց թարգմանէին» (էջ 49)։ Այս վկայութենէն կը հասկնանք թէ Ս. Սահակ՝ առաջին յանկարծազիւս փութանակի թարգմանութիւնները կը հաստատէր, կը ճշգրտէր, Եղնիկի հետ, նոր բերուած ճշմարիտ օրինակներուն համաձայն։ Իրականք ունինք սակայն հաւատալու որ նոր ի նորոյ թարգմանութիւններ ևս կատարեցին յաճախ։

Քորննացի կը բազմացնէ թարգմանիչներուն թիւը, գրելով. «Ապա եկեալ թարգմանիչն մեր, զորոց զանուանն յիշատակեցաք յառաջագոյն(8)՝ զտին զմեծ Սահակ եւ զՄեսրոպ յԱշտիշառ Տարօնոյ, եւ

մատուցին . . . զստոյգ օրինակս Գրոց։ Զոր առեալ մեծին Սահակայ եւ Մեսրոպայ՝ դարձեալ թարգմանեցին զմի անգամ թարգմանեալն փութանակի, հանգերձ նոցօք վերադին յօրինեալ նորագամբս (Գ. կա)»։

Հուս կրնանք յիշել Կորիւնի բաժինը Սուրբգրոց թարգմանութեան մէջ, իր կամ ուրիշ պատմիչի մը կողմէ մեզի տեղեկութիւն չէ տրուած այդ մասին։ Բայց Կորիւնի իւրաքանչեւ ոճը կուսին տուած է բանասերներուն հեղինակին ինքնութիւնը։ Գրութեանց ներքին յատկանիշներուն գննութենէն առաջնորդուելով Նորայր Ն. Բիւզանդացի(9) բացայայտօրէն մատնանշեց որ Մակարայեցւոց երեք գրքերուն թարգմանութիւնը արգասիքն է Կորիւնի գրչին (էջ 14)։ Ե. Ա. Դուբնանի(10) եւս ընդունած է թէ «Կորիւնի գրչին արդիւնքն է . . . Ս. Գրքի Երկրորդականոն գրուածներէն Մակարայեցւոց երեք գիրքերուն թարգմանութիւնը» (էջ 93)։ Դ. Կ. Զ. Սահակ Կոզեան(11), սակայն, իր քննական ուսումնասիրութեան մէջ, Մակարայեցւոց թարգմանութիւնը Կորիւնի գործ չի համարի, «վասնիք Նորայրեան չորս կէտերը՝ գրական աշխատութեան մը հեղինակը որոշելու աստիճան իրականացած» չի գտներ Մակարայեցւոց մէջ (էջ 19)։

Մեր այս մասին կատարած քննութեամբ(12) այն եզրակացութեան յանգեցանք որ Նորայրեան տեսութիւնը շատ հաւանականօրէն կը համապատասխանէ իրականութեան։

Մակարայեցւոց գրքերուն յատուկ հետաքրքրական պարագայ մը կայ զոր կ'արժէ յիշել. այդ գրքերը ստրագիւր ձեւք մը չեն տեսած երբեք, այլ ինչպէս որ առաջին ու բուն թարգմանչին քովէն ելած են, այնպէս ալ — իրենց բոլոր թերուածութիւններով — մեզի հասած են» (Կոզեան, էջ 7)։

Վայրը. — Երկրորդ թարգմանութեան

(9) Կորիւն Վարդապետ եւ Նորին Թառգմանութիւնք, Գիրք Մակարայեցւոց, Երազ Աղեքանդացի, Ագարանցեցոյ եւ Փաւստոս Բիւզանդ, Տփլիս, 1900։

(10) Պատմութիւն Հայ Մատենագրութեան, Երևան, 1933։

(11) Մակարայեցւոց Բ. Գրքին Հայերէն թարգմանութիւնք, Վիեննա, 1923։

(12) «Կորիւն եւ Մակարայեցւոց Հայ թարգմանիչը», Միոն, 1935, էջ 181-187։

(6) «Arm. Version of the OT.», J. Hastings, Vol. I. 1900, էջ 153։

(7) Աւելի մանրամասնութեան համար տեսնել Միոն, 1936, էջ 150-153, «Սիրապ շին Հայ թարգմանութիւններ»։ Դարձեալ Միոն, 1944, էջ 26-27, «Պատմիկ Ժողովին Կանոններուն վերջին յօդուածը»։

(8) Յովնէփ եւ Եղնիկ, Հեւեռք եւ Կորիւն, Յովնէ եւ Արձան (Գ. կ.)։

վայրին մասին ակնարկութիւն չունի կորուսն՝ Խորենացի կը գրէ. «Ապա եկեալ Թարգմանիչքն մեր . . . գտին զմեծն Սահակ եւ զՄեսրոպ յիշտառ Տարօնոյ» (Գ. կա)։ Ուրեմն կրնանք ըսել թէ Աշտուշատի մէջ հաւանաբար սկսաւ Աստուածաշունչի վերաքննական աշխատանքը։

Լեզուն. — Ի՞նչ լեզուով գրուած էին աշակերտներուն Բիւզանդիոնէն բերած օրինակները, որոնց համաձայն նախկին Թարգմանութիւնը սրբագրուեցաւ։ Ամենայն հաւանականութեամբ յունարէն էին բերուած հաստատուն օրինակները։ Ե. Ա. Դուրեան անվերապահօրէն կ'ըսէ թէ «մեր Թարգմանիչներէն կտակուած Հին ու Նոր կտակարանները զոր ունինք այսօր՝ յունականին միայն կը պարտին իրենց բովանդակ գոյութիւնն ու գոյնը»⁽¹³⁾։

Բնագիր օրինակը. — Այս անգամ ալ գրեթէ նախնական օւսումնասիրութիւններով ստիպուած ենք բաւականանալ Բիւզանդիոնէն բերուած օրինակներուն մօրընագիրը լինելուն նկատմամբ, նորովեւ տեւ լիովին չէ օւսումնասիրուած հարցը։ Ըստ Ե. Ա. Դուրեանի յունական այդ օրինակը «ինքզինքը դեռ չէ յայտնած գիտնական աշխարհին»⁽¹⁴⁾։

Հին կտակարանի հայկական Թարգմանութեան մասին խօսելով անոր բազադրեալ նկարագիրը յիշելէ յետոյ կ'աւելցնէ Կոնստնտինը⁽¹⁵⁾։ «Հայկական բնագրին այս բազադրեալ նկարագիրը հաւանաբար վերագրելի է այն իրողութեան որ Թարգմանիչները կը գործածէին Վեցիշեան բնագիրը Որդեհենսի, որուն նուազանիշերն ու աստղանիշերը, Մասորայի վրայ ՀՔ. ին յաւելումները, կամ ՀՔ. ին վրայ Մասորայի՝ Ակիւղտար, Սիմալադուսի, եւ Թէոդոտիոնի կատարած յոյն Թարգմանութիւններէն ըլլալիք յաւելումները նշանակող, հոս ու հոն կը վերադարձնէին Հայ Զեռագիրներու մէջ, ինչպէս նաև այն լուսանցային յղումները յունական այս Թարգմանութիւններուն՝ գործածուած Որդեհենսի կողմէ։ «Հայերը, ուրեմն, իրենց Թարգմանութիւնը կատարած պէտք է ըլլան Վեցիշեան բնագրէ մը որպիսին ունինք

22 եւ 88 յունարէն կոտեքսներուն մէջ»։ Այս կարծիքը կանխաւ յայտնած է Զօրայեան⁽¹⁶⁾, իր Նախարանութեան մէջ (էջ 7) գրելով որ մեր գրչագիրներուն մէջ եւ ընդող որդեհենսի նշանները ակնհայտ կը հաստատեն թէ Բիւզանդիոնէն բերուած Վեցիշեան բնագրէ մը կատարուած է հայ նորգործ Թարգմանութիւնը։

Էրմոնի⁽¹⁷⁾ շարք մը օրինակներով կ'ուզէ հաստատել թէ զոչդ կանաւարաններու Հայկական Թարգմանութիւնն՝ անգլեոսանդրեան բնագրի վրայ եղած է (էջ 406-410)։

Մեսրոպացի ուրիշ գիտուններ եւ զանազան կարծիքներ յայտնած են. Լա Կրօն՝ Աղեքսանդրեան օրինակը կը համարի. Հայ Թարգմանութեան սկզբնագիր, Հերբերտ Վելտէ Եաննիշը ու Խալա՝ կ'որակէ այդ վարկածը (Կոլլան, էջ 54)։ Դր. Կարլ Շտայերնալի խօսքը, «Մեզի հասած հայերէն Թարգմանութիւնը ստիկօրէն կը հետեւի Վեցիշեանին, Կոքեանի համար «ճշմարտութենէ հեռու» կախաղանցութիւն մըն է» (էջ 56)։ Բերթոլդ կը մատնանշէ զուգահեռան խմբագրութիւնը, որով, սակայն, «Հայուն բոլոր տարբերակներն իրենց լուծումը չեն գտներ» (էջ 59)։ Բացի վերոգրեալներէն Կոքեան կը յիշէ նաև Թիւ 71 Զեռագիրը, «որ յունական ինքնուրոյն խումբի մը ներկայացուցիչն է», եւ իր ուսումնասիրած գրքին հայերէն Թարգմանութեան մէջ «գաւառորդի» կը բռնէ» (էջ 59)։

Մահարայեցոց Բ. Գրքին վրայ իր բազմապատկան քննութիւնները կատարելէ յետոյ Կոքեան կ'եզրափակէ. «Քանի որ ուրեմն Հայը թէ՛ Աղեքսանդրեան, թէ՛ Վեցիշեան, թէ՛ Ղուկիանեան ընթերցումներ կը ներկայացնէ, ապարդիւն է անդէլ թէ արտաքսապէս միոյն կամ միւսին վրայէն կազապարուած էր Մահարայեցոց հայերէն Թարգմանութեան սկզբնագիրը մեզի ծանօթ ոչ, մէկ խմբագրութեան մէջ կը գտնենք։ Հայն ունեցած է առանձնայատուկ բնագիր մը՝ խառն նկարագրով. այսինքն մերթ մեզի հասած բոլոր խմբագրութիւններուն

Հաստատ

(13) Սինգ, 1929, էջ 154։

(14) Սինգ, 1929, էջ 153։

(15) «Arm. Version of the OT», J. Hastings, Vol. I. 1900, էջ 152։

(16) Աստուածաբան Մանան, Գալիւ, Հատար, 1805, Գեղեթիկ։

(17) «Բնագրական ասումնասիրութիւն Ս. Գրք Հայկական Թարգմանութեան վրայ», Dr. V. Erdemir, Թրգմ. Հ. Սահպ. Կարսի, Բազմապէտ, 1900։

կը համընթանայ, բայց երբեմն ալ ինքնուշտյն և անկախ է։ Իւր բերած նոր և մեծ արժէք ընթերցողներով կը զբաւեմիւս խմբագրութիւններուն ոչ թէ ստորակարգ առ համարաբար հաստատարատիւ գիրք մը (էջ 60-61)։ Այդ եղբայրացութիւնը արդեօք չի՞ պատշաճի տմբողջ Աստուածաշունչի հայ թարգմանութեան։ Իւրաքանչիւր գրքի յունարէն բնագրի հետ բաղդատութեան նախընտրած մեխախառնական հետազոտութիւններ պիտի ստան զիսկական պատասխանը։ Ճակատին շատ աստիճաններ են այդպիսի հետազոտութիւններ։

Կողմանի վերոնշանակեալ վարձէն զատ տներէ մանրակրկիտ և խնամեալ փութում նասիրութիւն մը Յովհաննու Յայտնութեան վրայ, որ կանխաւ յիշուեցաւ արդէն։ Մուշտտ քննելով շէն որդիքի՝ ինչ էր Յունական նախագաղափարն ու շայերէն թարգմանութեան Յայտնութեան Յովհաննուն կը գիտէ որ շայերէնը առ հասարակ կը միաբանի Յունարէն նոր կտակարանի իշլընդորֆեան - Գերարդտեան տպագրութեան հետ, «Բայց ասկայն իւր ի 534 տեղին աշակերպ է ի ամանէ (էջ 62)։ Այս աշակերպութիւններէն ոմանք, զորք 223, են տառնաձինն ընթերցուածք շայերէն թարգմանութեան իսկ մնացեալները, զորք 311, գտանքին համեմատ ալոց իմն Յուն. գրի նախկին և կամ թարգմանութեանց (էջ 62)։ Յունարէն օրինակներէն առաւելագէտ Սինեականին տղգակիր կ'երևի շայ թարգմանութիւնը, թէև շատ անգամ ալ կը համահայնի միւս լատաղայն ձեռագիրներուն հետ։ Դաւով հայերենին սեփական ընթերցումներն, որ կը բաղկանայ 67 յունարաններէ, 99 պակասորդներէ, և 57 պէսպէս աշակերպութիւններէ, Մուշտտ կը գրէ. «Չայս առանձինն ընթերցուած աւանդութիւն ինձ՝ համարել լոկ գիպուածոյ կամ կամաւոր փոփոխութիւն, աշայրութիւն և աշակերպութիւն, և միանգամայն վերագրել զսոսին շայ թարգմանին, կամ յետևողայն զրոյց և ընգործինակողաց, առ մանաւանդ հաղկէ առանց երկմտութեան կարծել՝ թէ սոյն բաղմաթիւ մասնաւոր ընթերցուածք, զիսէ ոչ բողմնագաղափար, գտնէ ըստ մեծի մասին յատուկ էին և նոյն ինքն Յուն. նախագաղափարին, յորմէ թարգմանեցաւ առաջիկայ շայերէն Յայտնութիւն, և որ

այսու մեծապէս և նշանաւոր իմն պայմանաւ զանազանի ի մնացեալ Յունարէն բնագրաց (էջ 62)։ Այս ցուցակով մը կը ներկայացնէ շայերենին յատուկ ընթերցումները, և յուն. նախագաղափարին վերաբերող իր հետազոտութիւնը կ'ընդափակէ հետևեալ բառերով. «Թէ [աշայրութիւն, թարգմ. Յայտնութեան] ընծայէ մեզ զթարգմանութիւն նախկին եւ ստուգագիր Յունական բնագրի, որ թէպէտ եւ ընդհանրապէս միաբան ընդ ընտիր ընտիր ի Յոյն եւ իսրայէլաց, այլ բողմն մասամբ ըստ նիւթոյն աշակերպ էր ի բնագրէն՝ համարէն ծանօթ Յունարէն օրինակաց եւ յայլոց թարգմանութեանց (էջ 62)։

Նորագիտ Յայտնութեան բնագրին մասին եւնդ բերուած այս եղբայրացութիւնը, սակայն, չի պատշաճիր Աստուածաշունչի միւս գրքերուն, որովհետեւ անկա մաս չի կազմեր բուն սեփագրեան թարգմանութեանց, ինչպէս տեսնէք վերև։

Ե. Վ. Դուրեան⁽¹⁰⁾ ալ անխրկած է շայերենին Սինայական յունարէն բնագրին հետ ունեցած մեծաւորութեան Ն. Կոտկարանի մէջ Պայտլ Հառգեան տպագրութեան նշանակած տարբերութիւններուն վերայ խօսելով կը յարէ թէ առանց թիւ ընդաւազէ կրնայ նուազիւ ճիշդ Սինայական յունարէն բնագրին վրայ բողմնագրեան գնէնք մեր շայերէնը (էջ 231)։

Կանխաւ տեսնէք նաև որ շայերէն նոր կտակարանի վրայ Սինայական Աստուածաբանութիւնը կը տեսնէր Պրոֆ. Ա. Թերինսոն։

Ըստ Kenyonի շայերէն կ'ըն թարգմանութիւնը սրբագրուեցաւ ազնութեամբ Գ. Պոյսէն բերուած յոյն օրինակներու գտնէք ըստ երևոյթին ազգակիր էին Յ. Ք. ին, և ատով թարգմանութեան սկզբնական նկարագիրը շատ ազատացաւ (էջ 920)։

Երկրորդ թարգմանութեան կամ վերաքննութեան առթիւ գործածուած յոյն բնագրին նկատմամբ թերևս կարելի է օգտուիլ վրացերէն Աստուածաշունչէն։ Մերինին պէս այս և ներթափանցած է սրբագրութեան ըստ յունին։ Այս սրբագրութեան վերաբեր-

(10) «Մրադարկիմներ մեր հայկեանց Աստուածաշունչի վրայ, Մասին Կրօնաթերթ, 1896, Թ. 8։

ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ

Շարականները — Ձեռք կրնար վճռական ըլլալ անոնց տարողութեանը մասին, ինչպէս երգերու պարագային, աւանդութիւնը ունի ցուցմունքներ, անոնքի՛ դռնը հայրութիւնը Շնորհալիի ապահովող:

Հարցերը. — Հարցերուն համար ըսուածները չեմ կարծեր որ պատկանին Շնորհալիին: Կ'ըսեմ այսպէս զի անոնց լարին մէջ իր յորժմէր բացակայէ: Թերեւեւ զանազը ինքը կրնայ ըլլալ շնորհած անոնց, ուրկէ մեզի հասած ըլլայ աւանդութիւնը: Ըստ տիրացուներու վկայութեան այդ հարցերը իբր եղանակներ, ճշմարիտ գեղեցիկութիւններ են, և կերպով մը կը բացատրեն վերադրումը: Ղեւնդեանց, վարդապետի, Հոգեւապետեան, վարդապետի են. կանոններու — Յաղորդ եւ սուրբ հայրապետը — իբր բանաստեղծութիւն, հոգեւոր Թորիք: մարդկային զգայութիւն, կուգան բարձրագոյն արուեստի մամենամաքուր պոէնքէն: Այսօրուան գրական ճաշակը շատ քիչ քան կը գտնէ անոնց մէջ զինքը վերադրող: — Ա...

մամբ Blake կ'ըսէ. «Կը վարանինք, ապա, կայն, հաստատելու թէ ատիկա արդիւնքն է Յոյն ձեռագրերու հետ ուղղակի բաղդատութեան, և կը միտինք հաստատելու թէ Հայերէն նախատիպեր, Յունարեւել վերաքննուած, կը կազմեն փոխանցումի միջին աստիճաններ, և թէ Յունական ազդեցութիւնը ներգործեց ասանց միջոցաւ (էջ 12): Այդ օրբագրութիւնները կատարուած կը թուին ըլլալ կեանքեան, այսինքն Գ. զարուհ Կատարիոյ մէջ Որիգենիսի կողմէ դոգմածուած բնագրի մը օգնութեամբ: Այսպիսի բնագիր մը ուրիշն կիրարկուած է Ս. Դրբի Հայերէն փութանակի թարգմանութեան սրբագրութեան համար: Ուրիշ խօսքով, այն ճկատատունն օրինակը զոր Բիւզանդիոնէն բերին ոսկեղաքեան ուսանողները, կը պատկանէր Կեանքեան բնագրին: Այս մասին Պէյքը կը գրէ. «Մակեդոնի անապոստոլութիւններէն կրնանք տեսնել որ արդի Հայերէն բնագիրը, ինչպէս որ ներկայացուած է գոյութիւնն անեցող հնագոյն ձեռագրերու մէջ, զիստաւոր մասամբ կենսական է, բայց յարաբերաբար ակար մէկ ներկայացուցիչն է այդ տեսակին» (էջ 13):

(3)

ՆՈՐԱՅՐ ՎՐԴ. ՇՈՐՀԱԼԻ

տոր փորձը կատարեցինք Նորահաւերն վերայ և հրաշալի արդիւնքի մը հասանք: — Շարականներն մամենէն կատարեալ և մեր արուեստին մամենէն վճիռ էջերը կան անոր անունին կապուած՝ որոնք մեզի հասած են վաւերական ձեռով մը, այդ կտորներուն մէջէն: Օրհնութիւնները — Աղուհացից Կիրակիներուն, Հոգեւապետեան բ. և գ. օրերու օրհնութիւնները — մեր շարականներն մէջ քաղաքացիութեան իրաւունքը կուտան մատովի չափին — իրմէ առաջ մամենակի չափն էր. — (ինծի անծանօթ են աղօթքները, քարոզները, Ժամագրքէն, Մտալթեցն որոնք իրմէ կրնան մտած ըլլալ մեր արարողութեան մէջ):

Քանի մը խօսք ալ Շնորհալիի մեկնութեանց մասին զորս կարելի է երկուքի բաժանել — Կ. Մատթեոսի մեկնութիւն. որուն համար կ'ըսեն թէ մինչև Չ. զրուխը իրագործուած է իր գրչով: Կերական և Սրբանկացի, շառաւիղի գովեստներն ունին այդ աշխատանքին վրայ: Ինծի չիմար նման երկերու գրական կշիռը ճշգիւ աշխարհիկ տուեալներու վրայ: Կը խորհիմ թէ Շնորհալի իբր երկեղեցական, պարագին տակն էր իր հօտին հայրայթելու կիթիկ մատեաններ ուրկէ մեր կղերականները կտրեանային հանել աւաւր պաշտօնէր քարոզներ: Միակ առարկութիւնն այդ աշխատանքին դէմ — ջողոր մեկնութիւնները ունիմ նիստի հայոց կին մատենագրութեան, — Բրուքնաւորէն մինչև Ժն. զարու վարդապետները, մինչև գէղը էլմիածնի, Սրուսաղէմի, Վենետիկի, Վիեննայի մատենագրութեան երրու ձեռագիրներուն, այնքան իրարու նմանակ, իրենց իսկ ժամանակէն օտար, նոյնիսկ ընթացիկ բարոյախօսութեան մը ըլլալու անկարող — անոր ըլլալն է բարոյովին գրքունակ, հեռակա, առանց անձնական փորձառութեան նպատակին, միաց որ Յակոբեանի զօրմէ վերամշակուած է, բարեբախտ յաւելումով մը իր սքանչելի լեզուին: Բ. Աստիեհէն եւ յոնարեհէն փոխադրութիւններ, կատարուած այդ լեզուներուն հմուտ հայազգիներու ձեռքով թերեւ, ևս կամ հայերէնի հմուտ յոյներու և ասորիներու ձեռքով, Կը յիշեմ Ս. Սարգիսի կենսագրութիւնը, զոր ինքը յղեալ է և վերածած իր լեզուին ընդհանուր կաղապարին: Ինչ այս աշխատանքը թարգմանութեան կ'անուանէ: